

Senyavskaya, E. 2002. Voenno-istoricheskaya antropologiya kak novaya otrasl' istoricheskoy nauki [Military-Historical Anthropology as a New Branch of Historical Science]. *Voenno-istoricheskaya antropologiya. Ezhegodnik. Predmet, zadachi, perspektivy razvitiya*. S. 5–22. [in Russian].

Senyavskaya, E. 1999. *Psixologiya vojny v XX veke: istoricheskij opyt Rossii* [The Psychology of War in the 20th Century: the Historical Experience of Russia]. Moskva. [in Russian]

Senyavskaya, E. 1997. *Chelovek na vojne. Istoriko-psixologicheskie ocherki*. [A Man at War. Historical and Psychological Essays]. Moskva. [in Russian]

Siropol, V. & Ostrovyyk, D. 2015. Do pytannia pobutu radians'kykh bijstiv u khodi radians'ko-afhans'koi viny 1979–1989-ho rokiv [On the Question of the life of Soviet Soldiers during the Soviet-Afghan War of 1979–1989]. *Naukovi zapysky z ukrains'koi istorii*. № 36. S. 85–93. [in Ukrainian]

Siropol, V. & Ostrovyyk, D. 2016. Povsiakdennia radians'kykh vijs'kovosluzhbovtiv pid chas viny v Afhanistani 1979–1989-kh rr. (za materialamy usnykh svidchen' ta spohadiv) [Everyday Life of Soviet Servicemen During the War in Afghanistan in 1979–1989 (Based on Oral Testimonies and Memoirs)]. *Pereiaslavs'kyj litopys*. № 10. S. 53–60. [in Ukrainian]

Chernysh, L. 1993. Vijna v Afhanistani (1979–1989) ochyma ii uchasnykiv zemliakiv-vinnychan [The War in Afghanistan (1979–1989) Through the Eyes of Its Participants Compatriots from Vinnytsia]. *Podil's'ka starovyna*. № 1. S. 245–275. [in Ukrainian]

УДК 271.2-726

DOI: 10.20535/2307-5244.55.2022.269589

С. С. Телуха

ORCID: 0000-0002-8712-4270

*Національний технічний університет України
«Харківський політехнічний інститут»*

S. Telukha

National technical university of Ukraine «Kharkiv Polytechnic Institute»

ТРАВМАТИЧНА ПАМ'ЯТЬ: СЛІДАМИ БІОГРАФІЧНИХ НАРАТИВІВ (ПРИКЛАДИ ГОЛОКОСТУ, ЧОРНОБИЛЯ, ФУКУСИМИ)

*Traumatic Memory: Following by Biographical Narratives
(Examples of the Holocaust, Chornobyl, Fukushima)*

В статті проаналізовано усноїсторичні спогади про Голокост, Чорнобиль, Фукусіму в контексті простеження змін у світосприйнятті людини, яка пережила травму. Основою статті стали біографічні інтерв'ю свідків подій, котрі надали тло для аргументації та виявлення травми в спогадах оповідачів. До тексту статті включено аналіз таких питань: чи існує строк давності у травми, чи по-різному природа отримання травми впливає на людину та її подальше життя.

Ключові слова: пам'ять, усна історія, травма, свідчення, Голокост, Чорнобиль, Фукусіма.

The purpose of the article is to study the memory of past events based on the use of oral history as a source and a method of research. The use of oral testimonies enables tracing the changes that have taken place in the worldview of a person who has suffered a trauma. The given research is based on biographical interviews with witnesses of the Holocaust, Chornobyl, and Fukushima disasters. What exactly do the witnesses of these events remember? What do they focus on in their interviews? What experiences remain the most painful? Does the type of injury, and the nature of the injury affect a person's future life? These and other questions can be answered not by official papers, orders, resolutions, reports, and appeals, but by the stories of direct witnesses and participants in the events that were at the epicenter of the catastrophe.

Oral history, as a scientific discipline that focuses on one's own method of interview research, is designed to capture and reproduce the past based on the subjective knowledge of the person testifying. Biographical interviews do not claim to be the whole truth or a comprehensive reconstruction of events, they give these events a new sound, giving voice to more actors, detailing the past with the testimony of an individual, showing his own way of understanding the experience.

The authors used general methods of historical research such as typological, structural, and functional, as well as analysis and synthesis. These methods allowed the authors to analyze the collected interviews, and published narratives and reveal the features of each story. The authors concluded that people who lived through extreme situations that traumatized them have experienced a dramatic change in their worldview, dividing their life into «before» and «after».

Keywords: memory, oral history, trauma, testimony, Holocaust, Chornobyl, Fukushima.

Останнім часом вивчення травми вийшло за межі медицини чи психології й стало помітним напрямом в історії, соціології, літературі. За словами історика Д. Лакапри: «У деяких галузях гуманітаристики і суспільних наук травма поруч із особливою формою пам'яті, названою травматичною пам'яттю, стала останніми роками предметом значного зацікавлення, що навіть призвело до виокремлення дисципліни або піддисципліни, яка називається студіями над травмою. Особливо у світлі зв'язку травми з граничними або екстремальними подіями, такими як Голокост, інші геноциди, тероризм, невільництво, деякі аспекти колоніалізму тощо, можна було б подумати, що травма та її наслідки особливо цікавитимуть істориків» (La Capra, D. 2009).

За загальним визначенням, травма — це негативне, болісне, психологічно-емоційне потрясіння. Травматична пам'ять — відповідно пам'ять та її відтворення в певному негативному досвіді. Вагомим пластом історично недослідженого ХХ ст. є Чорнобильська трагедія, а також «свіжіша» трагедія Фукусіми, яку часто називають Японським Чорнобилем, наслідки котрих є нездоланими. Поняття біль, страх, травма, переживання, міцно пов'язані з аваріями 26 квітня 1986 р. на Чорнобильській атомній електростанції та 11 березня 2011 р. на Атомній електростанції Фукусіма-1, на жаль, недостатньо перебувають у полі зору науковців, які досліджують екологічні та медичні наслідки катастрофи. В цьому доробку автор, через призму біографічних спогадів про Катастрофу Голокосту, Чорнобиля й Фукусіми проаналізує, як перебування в центрі екстремальних умов впливає на подальше життя людини, при цьому не ставлячи за мету зіставляти чи порівнювати природу цих трагедій. Дослідження з Голокосту будуть методологічним тлом і прикладом.

Метою статті є дослідження пам'яті про пережиті події на основі використання усної історії як джерела та *методу* дослідження. Простежити зміни в світосприйнятті людини, яка пережила травму, на основі біографічних інтерв'ю свідків Катастроф Голокосту, Чорнобиля, Фукусіми. Що саме пам'ятають свідки цих подій? На чому вони роблять акцент в інтерв'ю? Які переживання лишаються найбільшніми? Чи є терміни давності у травми? Чи впливають вид травми, природа травми на подальше життя? Дати відповідь на ці й інші питання зможуть не офіційні папери, розпорядження, постанови, звіти та звернення, а історії безпосередніх свідків і учасників тих подій, які перебували в центрі катастрофи. Саме усна історія як наукова дисципліна, котра фокусується на власному методі дослідження інтерв'ю, покликана фіксувати й відтворювати минуле, базуючись на суб'єктивному знанні людини, котра свідчить. Біографічні інтерв'ю не претендують на цілковиту правду чи всеохопну реконструкцію подій, вони надають цим подіям нового звучання, даючи голос більшій кількості дійових осіб, деталізують минуле свідченнями окремої людини, показуючи її власний спосіб розуміння пережитого. Також було використано такі загальні методи історичних досліджень як типологічний, структурно-функціональний, аналіз і синтез. Ці методи дали нам змогу комплексно опрацювати зібрані інтерв'ю, опубліковані наративи та розкрити особливості кожної історії.

За визначенням Барбари Міштал: «Травматична пам'ять — це така пам'ять, витоки якої криються в певному жахливому досвіді; найчастіше вона є особливо виразною, нав'язливою, неконтрольованою, стійкою та соматично-проявленою» (Misztal, B. 2009). Психологи розглядають травму в двох напрямках: по-перше, це подія, що трапилась у зовнішньому світі разом з тим, як вона була суб'єктивно сприйнята — тобто

зовнішні та внутрішні реалії розглядаються одночасно в межах поняття «травматичний стан» чи «травматична ситуація»; друге значення стосується пізніших патологічних наслідків, які, шляхом екстраполяції на минуле, вважають спричиненими колишньою травмою (Ben Ezer, G. 1999). Дослідники з усної історії при вивченні травми саме методом біографічного інтерв'ю виокремлюють, що їхні респонденти в оповідах про травму говорять не так, як про загальну історію життя. Негативний досвід має певні сигнали, що вказують на наявність травми в наративі. Заслуговує на увагу стаття О. Кісь (Кісь, О. 2010), присвячена колективній пам'яті та історичній травмі в фокусі жіночих спогадів про Голодомор: дослідниця подає широку історіографію й аналіз досліджень цих питань. Заслуговує на увагу класифікація Гаді Бенезера (Ben Ezer, G. 1999), який сформулював певні маркери — сигнали травми, за якими можемо відстежити наявність чи відсутність травми в наративі. Цими сигналами, на думку автора, є: коли оповідач сам вирізняє наявність травми в спогадах, коли довго мовчить під час розмови; вибухає емоціями; емоційно відчужується; ціпеніє; неодноразово повторює певні сюжети у спогадах; поринає в події минулого, згадує одну подію чи картину, образ кілька разів під час розмови; коли оповідач починає неодноразово виправдовуватись; у певні моменти спостерігається нездатність розповідати; помітна зміна голосу; змінюється мова тіла тощо.

Враховуючи ці сигнали, автор наголошує, що травмована особа в наративі подаватиме одразу кілька пунктів з наведених, які для дослідників стануть певними сигналами для визначення травматичного досвіду.

В цій публікації вивчення Голокосту стане потужною методологічною базою для досягнення заявленої мети та вирішення завдань. Вивчення травматичного досвіду Голокосту відкриває для дослідників новий аспект у гуманітаристиці, коли особливого значення набуває не саме подія, а її вплив на особистість (Бежан, О. А. 2013). Отже, акцент ставиться не на самому факті, а на пам'яті про нього, враховуючи психологічні й антропологічні чинники. Чорнобиль і Фукусіма нині є сучаснішими трагедіями в житті людства та залишаються недостатньо висвітленими з різних фокусів. Усвідомлення психологічних наслідків Чорнобильської катастрофи й травмованого досвіду учасників цих подій заслуговує на окрему увагу. В усноїсторичних інтерв'ю учасників аварій є значне місце, яке займає травма, що ставить перед науковцями нові завдання — дослідити «феномен травми», а результати долучити до загальної історичної спадщини, реконструюючи тим самим повну картину минулого.

Історія Голокосту надає сучасним дослідникам поштовх до вивчення інших катастроф, зокрема Чорнобиля й Фукусіми, бо той хронологічний шлях усвідомлення травматичної пам'яті, який пройшла трагедія Голокосту — від амнезії, жалоби до народження самого дискурсу, що тривав

поколіннями, дає нам розуміння й досвід, який ми вже маємо сьогодні. Разом з тим, минають десятиліття, а нові катастрофи обмежуються дослідженням прямих наслідків теми в той час, коли історії реальних людей, учасників події залишаються поза увагою дослідників. За роки після катастрофи Фукусіми її наслідки досі зводяться переважно до економічних. Японська влада, наголошуючи на важливості атомної енергетики, нав'язує суспільству думку про незначний негативний вплив аварії на Фукусіма-1, лякаючи зниженням рівня енергетичного забезпечення (Барановская, Н. & Миягоши, Ю. 2017). Проте відмінність ситуацій Чорнобиля та Фукусіми полягає в тому, що евакуйовані й переселені мешканці 30 км зони навколо Фукусіми самі створюють дискурс навколо себе. Учасники катастрофи Фукусіми не ховаються в тіні, вони дають інтерв'ю, виступають на конференціях, діляться досвідом про переселення й адаптацію, багато з них стали активістами різних організацій проти використання атомної енергетики в світі та Японії.

Вивчаючи Голокост, Дорі Лауб зауважив, що для вцілілих у нацистських таборах смерті пережиті жахіття довго «були поза межами людської здатності і бажання зрозуміти, розказати чи уявити. Потреба оповісти історію Голокосту натикалась на неможливість такої оповіді, через що повсюдно панувало замовчування правди (...) І що довше історія залишалась нерозказаною, то викривленішою вона постає у сприйнятті самої особи, відтак вона щораз більше сумнівається в реальності тих подій» (Laub, D. 1995). Сьогодні історії людей, життя яких кардинально змінилося після вибуху на четвертому енергоблоці на ЧАЕС, отримали шанс бути почутими ще голосніше, маємо на увазі діяльність Чорнобильської історичної майстерні в м. Харкові, яка збирає спогади про ці події в «Архів усних історій», при цьому нараторами є жителі Чорнобиля та Прип'яті, змушені полишити домівки в перші дні після аварії, внутрішньо переміщені люди, яких переселили на початку 1990-х рр. та ліквідатори аварії¹.

В цьому доробку спробуємо зануритись у тексти спогадів і дослідити їх на основі вказаних тем. Перебіг подій Другої світової війни — стрімкий наступ німецьких військ, окупація України й реалізація Голокосту, це ті моменти, що радикально змінили життя єврейського народу. За наративами одного з західно-українських містечок це мало такий вигляд: «Єврейське релігійне і громадське життя, здавалося, процвітало. Євреї середнього класу вели доволі комфортабельний спосіб життя. Вони добре вдягалися, віддавали дітей до місцевих шкіл і до гімназій... Анна брала уроки гри на фортепіано, плавала, каталася на ковзанах і грала в теніс...» (Редліх, Ш. 2002).

¹ Чорнобильська історична майстерня. Архів усних історій. (Далі — ЧІМАУІ). Ф. 2. Інтерв'ю з переселенцями із зони відчуження внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Спр. 2. Супрун Т. Г. 2012.

Інший наратив підводить контрастну лінію. Яка свідчить про саме докорінну зміну в житті людини, зокрема дитини: «...Всі звичні рамки життя раптом зникли: немає більше школи, немає домашніх завдань, немає вранішнього підйому, немає вечірнього відбою. Ми грали у дворах, на тротуарах, в парках, у різних темних кутках» (Аппельфельд, А. 2011). Наративи більшості свідків Чорнобильської трагедії, особливо категорії переселенців чітко розмежовують життя до аварії й після неї, наголошуючи на райському житті та його завершенні після вибуху на ЧАЕС. Так, евакуйована Л. Г. Козловець говорить, що життя там було наче в казці. «Райський куточок!»¹. Л. М. Базієва неодноразово згадувала красу Чорнобиля: «Шкода те, що наш уряд дозволив будувати атомну в такому гарному місці... Це дуже цікаво: яке у нас місто, яке у нас місце гарне. Що звели атомну станцію в райському куточку! До нас приїжджали, ну, загалом, коротше кажучи — курортне місце»². Більшість історій пронизані спогадами про радісне, веселе, заможне та щасливе життя в Прип'яті, яке вирувало там до аварії: «Дуже багато друзів, дуже багато знайомих. Ви знаєте, у нас там були такі цікаві зустрічі. У нас, ось якщо ялинка була, ми збиралися на площі і всі переодягалися, і всі співали, і всі танцювали. У нас ось настільки ми були, ось як, за Божими законами, були як діти просто. Усі раділи. І в нас такі були цікаві якісь заходи. На рибалку ми ходили, на природу ми ходили. Дуже багато грибів було дуже багато. От і... Ну, просто, ось Прип'ять, вона всім балувала. Всім нас балувала, усіх нас ніби любила, оберігала. І риби у нас було дуже багато завжди, тож на рибалку ходили. І з друзями якось завжди на природу їздили, по суботах. Ось субота — ми завжди виїжджали на природу. Завжди було дуже гарно. Ну, а потім, коли вже побачили Прип'ять в іншому обличчі, то вона вже, звичайно, не хочеться... Я б уже, я б зараз уже туди не повернулася. Як би поїхати подивитися, але це знову спогади, це біль»³.

Свідчення евакуйованої з Фукусіми Мітсуко Сонода також вказують нам на поділ життя на дві частини, щасливого, радісного до вибуху на АЕС й радикальної зміни після аварії: «Я разом зі своїм чоловіком та дитиною жили в Фукусімі. Наше селище було в прекрасному місці за містом. Ми збирали овочі та горіхи в горах, вирощували власні на городі, ходили купатися на озеро та кататися на місцевих схилах. Родичі та сусіди вирощували рис, гриби та бамбук. Ми жили в фантастичному природньому оточенні з сильною місцевою спільнотою. Поки, атомна катастрофа не зруйнувала наше життя в Фукусімі» (Mitsuko, S. 2015). Мітсуко Сонода наголошує,

¹ ЧІМАУІ. Ф. 2. Інтерв'ю з переселенцями із зони відчуження внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Спр. 2. Базієва Л. М. 2016.

² ЧІМАУІ. Ф. 2. Інтерв'ю з переселенцями із зони відчуження внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Спр. 2. Базієва Л. М. 2016.

³ ЧІМАУІ. Ф. 2. Інтерв'ю з переселенцями із зони відчуження внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Спр. 2. Базієва Л. М. 2016.

що їхнє звичайне щасливе життя було знищено. Їм довелося поспішно евакуюватися, вони перебували в стані шоку, були налякані (Mitsuko, S. 2015).

Коли людина перебуває в екстремальних ситуаціях, переживає щось надзвичайне, те що докорінно змінює її повсякденність, накладає сильний ефект на її свідомість, то, як правило, розподіляє життя на «до» та «після». Пережиті війни, катастрофи, геноциди — це ті фактори, що сприяють появі цього розмежування і створюють умови для поділу.

Звичайно, природа травми Голокосту й атомних катастроф різна. Голокост був спланованим злочином проти людства, Чорнобиль і Фукусіма — спонтанні трагедії, некеровані ззовні, проте обтяжені політичною системою зсередини, які вплинули на життя сотні тисяч людей та мали екологічні наслідки світового масштабу. В розмові про травму Голокосту, Чорнобиля чи Фукусіми йдеться не про зіставлення умов здобуття травми чи порівняння наслідків, а про вплив на людину, зміну її життя та переосмислення пам'яті про наше минуле.

Наративи свідків щодо інформації про саму аварію різні й типові водночас, вони спільні у стурбованості щодо обізнаності про те, що сталося та недостатньої інформації з боку офіційних каналів. Так, евакуйована з Чорнобиля Н. А. Бутенко свідчить: «Директор заявив нам, що порушилася підлога на атомній станції»¹. Пані Базієва: «“Ніхто нікуди не їде, 1-го травня буде демонстрація, і жодних цих самих, все нормально, все добре”. Отакі були установки. Ну, звичайно, потім 5 травня нас евакуювали. Сказали взяти документи, гроші, ну, там, змінного трошки одягу, це саме. Нас завантажили в автобуси та повезли»². Мітсуко Сонода говорить, що вона та її оточення не мали достатньої інформації про ситуацію та поширення радіації, як і про те, що вони будуть змушені евакуюватися самостійно: «Громадський транспорт був в стані колапсу, багато доріг було зачинено... Ми були шоковані, та позбавлені правдивої інформації від уряду» (Mitsuko, S. 2015).

Від'їжджаючи у триденну відпустку, Людмила Миколаївна Базієва, Надія Олександрівна Бутенко, Людмила Григорівна Козловець та всі інші більше не повернулися на постійне проживання до Прип'яті. Проте наративи говорять нам і про той цінний досвід, який люди отримують у часи екстремі. Переселенці починають жити з нуля, долати матеріальні й психологічні труднощі, тим самим стаючи сильнішими та загартованішими. Слід у цьому контексті навести роздуми Роберта Джея Ліфтона: «Серед найбільших проблем в усіх надзвичайних ситуаціях, які я досліджував, була така, що люди, які опинилися в них, не мали попередніх образів, котрі могли їх якимось підго-

¹ ЧІМАУІ. Ф. 2. Інтерв'ю з переселенцями із зони відчуження внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Спр. 8. Бутенко Н. О.

² ЧІМАУІ. Ф. 2. Інтерв'ю з переселенцями із зони відчуження внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Спр. 2. Базієва Л. М. 2016.

тувати до цього, чи принаймі таких образів було дуже мало.... Дехто з них дивував мене і трохи бентежив, кажучи, що ні на що б не проміняв цей досвід. Люди казали мені це про нациські табори» (Карут, 2017). Отже, переживши страхіття, приниження, знущання, катування, людина не хоче втрачати здобутий досвід, бо цей досвід не є виключно тим, який треба викреслити чи забути, досвід, здобутий у часи екстремальних подій, є новим знанням, яке людина отримує, переживши його, пропустивши через себе та переоцінивши його. На думку Р. Ліфтона: «Ніколи не виходило точно сказати, що це було таке: воно було в зародковому стані, як зазвичай і буває з серйозними травмами. Але цей досвід був дотичний до розуміння смерті... І він чи вона проходить це випробування: це є заявкою на велич, оголошення про досвід героя, а випробування є битвою зі смертю. І те, чим він ... до певної міри оволодів, герой може принести своєму народові. А це розуміння смерті, а отже і розуміння життя. Це змістовне нове знання...» (Карут, 2017). Ці роздуми наштовхують на переосмислення травми, адже подія, що кардинально змінила життя людини, зруйнувала її уявлення про світ і форми, тим самим надала їй нового досвіду, який у результаті зіткнення з трагедією та можливою смертю дає людині, яка виживає, нове знання про життя. Автор підсумовує: «Таким чином ті, хто вижили, пережили міфологію героя, але не зовсім. І це “не зовсім” є трагічним виміром, який ви можете побачити, скажімо в історії Прімо Леві, який здавалося, оволодів цим досвідом до такої міри, що це нас зворушувало, навіть викликало благоговіння. А тоді він наклав на себе руки, вже у старшому віці, і причини цього ми досі до кінця не розуміємо. Але все одно було свідченням того, що той досвід переслідував його» (Карут, 2017).

М. К., що пережила Фукусіму, провела понад два роки з часу трагедії в Центрі евакуйованих мам та дітей, говорить, що: «Під час двох катастроф землетрусу та атомного вибуху, ми втратили багато дорогоцінних речей. Ми втратили дорогоцінний час який ми проводили разом з родиною; мій чоловік втратив повсякденну можливість бачити та спостерігати як днем за днем зростає наш син: ми втратили незаражену землю та чисте повітря. Ми ніколи не зможемо відновити їх. Тим не менше, ми отримали деякі речі. По-перше, після катастрофи я перебувала в муках сумління, журбі та смутку, запитуючи: “Чому Фукусіма?” і “Чому ми?”. Але я мала глибоко переоцінити, яке я мала прекрасне, розкішне сімейне життя яким ми насолоджувалися до цього, яке мені було надане, яке я вже не поверну. В цьому сенсі це було важливим повчаючим досвідом. Вперше в своєму житті я зіштовхнулась віч на віч з ризиком смерті... Тепер, що я бачу кожного ранку як мирно спить мій син. Я думаю: “Ми живі сьогодні також! Дивлячись на нього коло мене. Кожного ранку я відчуваю вдячність через те що ми живі. Я також знайшла багато людей і багато речей за що я їм дякую...»» (Mitsuko, S. 2015).

Участь у ліквідації аварії, травма переселення живуть у свідомості та нара-тивах учасників події, їхні свідчення пронизані болісними спогадами, переживаннями, емоціями. Багато з них не усвідомили ці нові знання, травма поглинула їх, не дала повноцінно продовжити життя чи почати його з початку. Пані Базієва зі сльозами на очах говорить, що всі вони — переселенці — «сироти», позбавлені рідного дому, рідних серцю друзів, знайомих: «Ми сироти. Ось як говориться, ми по душевному стану ми сироти»¹. Проте багато з них змогли пережити міфологію героя й переорієнтувати себе на життя, а не на смерть, долаючи випробування боротьби за власне здоров'я, переживаючи тяжкі хвороби та смерть близьких, відчуваючи байдужість держави й суспільства. Ліквідаторка аварії на ЧАЕС, лікар швидкої допомоги Л. М. Глуховська, втративши рідну людину, згадує: «Це був страшний життєвий удар. І десь ось перший рік узагалі була дика депресія. Мені не хотілося нікого ні бачити, ні чути нічого. Це такий складний період у житті, але на те свої причини, бо мама — це останній такий теплий чоловічок, який був у житті ширий, ось. Решта, ось друзі чудові, там сусіди, там якісь однокашники, однокласники — це чудово, але вибачте це не те. Ось. І, в принципі, одна моя приятелька порадила мені купити фотоапарат... Я тоді розсміялася, а потім подумала, що в цьому є здорове зерно. Загалом свої перші фотки... я підбрала фотоапарат. Перші фотографії я зробила колись було Євро-2012, ось якраз у фан-зоні (сміється). Ось, а потім Ви розумієте якась штука, мені це дуже цікаво зараз. А чому, бо це, ну якось розширює горизонти, скажімо так, так, якийсь інтерес до життя проявляється, так. І потім, ось як це не дивно, з'ясувалося, що це цікаво не тільки мені ... Ось це коли я зрозуміла, що я це робила, загалом, напевно, щоб вижити фізично, тому що мені фізично не дуже хотілося все інше бачити, теж розумієте. Ну, буває різні статки в житті у людей. Ось тому, коли ось або знайомі чорнобильці, та чи якісь люди просто ось, припустимо, ось я бачу в такому складному стані, я завжди говорю: займіть чимось руки, займіть чимось мізки... Це єдина панацея. Це я не говорю, таблетки я не заперечую, там я не заперечую жодних інших методів. Але людина має бути в якомусь соціумі, якимось чином затребувана»². Це — лише один фрагмент з життя людини, яка, подолавши випробування, живе далі й перенаправляє здобутий досвід на створення чогось нового, водночас цінного для себе та суспільства.

Акіко Моріматасу, Мітсуко Сонода та інші жінки, евакуйовані після аварії на Фукусіма-1, пережили травму переселення й усвідомили руйнівну силу атому, свій досвід вони спрямували на протидію використанню атомної енергетики. Вони є активними учасницями антиатомного руху: проводять різні

¹ ЧІМАУІ. Ф. 2. Інтерв'ю з переселенцями із зони відчуження внаслідок аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Спр. 2. Базієва Л. М. 2016.

² ЧІМАУІ. Ф. 1. Інтерв'ю з ліквідаторами аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Спр. 65. Глуховская Л. М. 2015.

зустрічі, виступають на конференціях, публікують статті й діляться зі світом своїм досвідом, своїм новим знанням, що дала їм аварія на Фукусімі.

Травма, здобута в різні часи, під дією різних умов, різних обставин, Голокосту, Чорнобиля чи Фукусіми, мала тілесні, психологічні, ментальні, культурні, суспільні, політичні впливи на травмованих. Травма змінює людину, її рани можуть загоїтися з часом, можуть стати ледь помітними, а можуть залишитися відкритими. Для загоювання травми потрібно усвідомити її наявність і прагнутивилікуватися. Травма Голокосту з запізненням, але стала визнаною, щодо травм Чорнобиля та Фукусіми, їх учасники та потерпілі готові говорити та ділитися пережитим, але чи цікава ця тема для громадськості, чи цікава ця тема для науки, створення дискурсу навколо неї залишається актуальним питанням на сьогодні.

Аналіз біографічних інтерв'ю різних за суттю та природою трагічних подій, надає можливість зробити певні висновки. Отже, учасники опинилися в екстремальних подіях, які травмували їх, змінили світогляд людей, провели чіткий вододіл крізь життя, розділивши його на «до» та «після», виявилось, що природа самої події — насильство, геноцид, терор, природні чи техногенні катастрофи, тобто обставини здобуття травматичного досвіду не впливають на значення та місце травми в житті окремої людини.

Травма залишається жити з людиною, яка її пережила, діючи безстроково, адже проговорення травми навіть через понад 30 років після її пережиття викликає гострі переживання, емоції, сльози, низку інших соматичних маркерів, що свідчать про наявність травми. Відмінність між травмами Голокосту, Чорнобиля, Фукусіми полягає в готовності говорити про пережите.

Усноісторичні інтерв'ю та їх оприлюднення дають шанс не забувати про ці події. Завдяки методу усної історії, сухі факти й статистика перетворюються на реальні сюжети, реальних людей, а їхні свідчення про участь у трагедії стають історичними наративами, що реконструюють наше минуле та дають суспільству можливість переосмислити його, зробити висновки, перейняти досвід і бути готовими до подібних викликів у майбутньому.

Аппельфельд, А. *Сторінки мого життя*. Київ: Самміт-Книга, 2011. 220 с.

Барановская, Н. & Миягоши, Ю. 2017. Города и их жители после радиационной аварии (на примере Киева и Фукусимы). *Місто: історія, культура, суспільство*. № 1 (2). С. 67–84.

Бежан, О. А. 2013. Феномен травми в літературі про Катастрофу (на матеріалі сучасної американської та російської прози). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. Вип. 33. С. 33–37.

Кісь, О. 2010. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело*: Зб. наук. праць. Харків: Східний інститут українознавства ім. Ковальських. С. 171–191.

Редліх, Ш. 2002. *Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919–1945*. Київ: Дух і літера.

Ben Ezer, G. Trauma Signals in Life Stories. Trauma and Life Stories: International Perspective. *Routledge studies in Memory and Narrative*. London: Routledge, 1999. P. 29.

La Capra, D. 2009. Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna / Tłum. K. Bojarska. Kraków: Universitas.

Laub, D. 1995. Truth and testimony. *Trauma: Explorations in Memory*. Ed. by C. Caruth. Baltimore.

Sanoda, M. 2015. A Story of the Fukushima Daiichi Nuclear Disaster. *Seeking Safety Speeches: Letters and Memoirs by Evacuees from the 2011 Fukushima Daiichi Nuclear Disaster*. London, 2–30 September 2015. 40 p.

Misztal, B. A. 2003. *Theories of Social Remembering*. Berkshire: Open University Press, Maidenhead.

Appelfeld, A. 2011. *Storinky moho zhyttia [Pages of My Life]*. Kyiv: Sammit-Knyha, 2011. [in Ukrainian]

Baranovskaya, N. & Myiahoshy, Y. 2017. Goroda i ikh zhyteli posle radiatsionnoi avariji (na primere Kieva y Fukusimy) [Cities and Their Residents after a Radiation Accident (Kyiv AND Fukushima Cases)]. *Misto: istoriia, kultura, suspilstvo*. № 1 (2). S. 67–84. [in Russian]

Bezhan, O. A. 2013. Fenomen travmy v literaturi pro Katastrofu (na materialy suchasnoi amerykanskoï ta rosiïskoï prozy) [The Phenomenon of Trauma in the Literature about the Catastrophe (on the Material of Modern American and Russian Prose)]. *Naukovi pratsi Kam 'ianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*. Filolohichni nauky. Vyp. 33. S. 33–37. [in Ukrainian]

Kis, O. 2010. Kolektyvna pam'iat ta istorychna travma: teoretychni refleksii na tli zhinochykh spohadiv pro Holodomor [Collective Memory and Historical Trauma: Theoretical Reflections on the Background of Women's Memories of the Holodomor]. *U poshukakh vlasnoho holosu: Usna istoriia yak teoriia, metod, dzherelo*: Zb. nauk. Kharkiv : Skhidnyi instytut ukrainoznavstva im. Kovalskykh. S. 171–191. [in Ukrainian]

Redlikh, Sh. 2002. *Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919–1945 [Together and Separately in Berezhany. Poles, Jews and Ukrainians, 1919–1945]*. Kyiv: Duh i litera. [in Ukrainian]

La Capra, D. 2009. Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna [History in Transition. Experience, Identity, Critical Theory] / Tłum. K. Bojarska. Kraków: Universitas. [in Polish]

Laub, D. 1995. Truth and testimony. *Trauma: Explorations in Memory*. Ed. by C. Caruth. Baltimore.

Misztal, B. A. 2003. *Theories of Social Remembering*. Berkshire: Open University Press, Maidenhead.

Sanoda, M. 2015. A Story of the Fukushima Daiichi Nuclear Disaster. *Seeking Safety Speeches: Letters and Memoirs by Evacuees from the 2011 Fukushima Daiichi Nuclear Disaster*. London, 2–30 September 2015. 40 p.